

УДК [321+322]:2-67+2-84

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.16>

ЛЕГІТИМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ЧЕРЕЗ РЕЛІГІЮ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Галина Іленьків

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті розглянуто особливості впливу релігії на легітимацію політичної влади в сучасних суспільствах. Проведено розрізнення між прямим та опосередкованим впливом релігії на політичну систему, при цьому прямий має місце в релігійних суспільствах, а опосередкований більш характерний для секуляризованих політичних систем, де релігійні організації не можуть бути самостійними акторами політики або не мають значних механізмів впливу на політику. Визначено, що релігія може бути чинником формування політичної традиції, неусвідомлені людиною прояви впливу релігії на політичне життя суспільства залишаються важливими для функціонування політичної системи, навіть якщо мали реальне значення в попередні етапи розвитку політичної системи. Визначено роль релігійного чинника у формуванні різних типів легітимності політичної влади, за основу аналізу взято типологію легітимності влади М. Вебера. Виокремлено чотири типи впливу релігії на процес легітимації політичної влади залежно від місця релігії та особливості її включення в політичній системі: нормативний, формальний, структурний та метафоричний. Визначено, що нормативний тип характерний для ранніх епох розвитку державності та для держав, що не пройшли процесу секуляризації, зокрема деяких сучасних мусульманських держав. Важливу роль відведено аналізу залишкових впливів, що формують політичну традицію, яка є визначальною для традиційного типу легітимності політичної влади, що відповідають формальному типові впливу. Проаналізовано структурний вплив, що постає як непрямий у демократичних політичних режимах, де основним типом легітимності політичної влади є раціонально-легальний. Простежено особливості метафоричного впливу та у разі формування культу особи в тоталітарних та авторитарних політичних режимах. Окрім того, визначено специфіку сакралізації політичної влади в сучасних суспільствах.

Ключові слова: політична влада, легітимація влади, криза легітимності, політична традиція, сакралізація політичної влади, секуляризація.

Із розвитком суспільства політика та релігія помітно віддаляються одна від одної, займаючи кожна свою нішу в системі соціальних відносин. Водночас неможливо не зауважити, що політика та релігія, будучи регулятивними сферами суспільного життя, неминуче перетинаються. Поведінка кожного члена суспільства може регулюватися як релігійно-моральними, так і політико-правовими нормами. Більше того, в деяких моментах обидва типи норм паралельно регулюють соціальну реальність. У таких умовах неможливо говорити про повну секуляризацію, оскільки для цього релігія повинна зникнути із суспільного простору.

Метою статті є аналіз особливостей легітимації політичної влади через релігійну сферу в умовах поглиблення секуляризаційних процесів та розвитку світської держави.

Проблематика взаємодії політики та релігії є не новою в політичній науці, проте більшість досліджень зосереджені на питаннях діяльності релігійних організацій як акторів політики, секуляризації та утвердження принципів світської держави і взаємозв'язку

конфесійності та ідеологічної приналежності. Вплив релігії на легітимність політичної влади розглядається в основному в публікаціях, присвячених історії політичної думки, та в дослідженнях у сфері політичної антропології. Так, релігійний чинник в утвердженні влади зачіпають у своїх дослідженнях Е. Джентіле та Дж. Проктор, значну увагу сакралізації політичної влади приділяє Ж. Баландьє. Серед вітчизняних дослідників роль релігії в легітимації влади так чи інакше згадують Л. Яковлева, М. Тур, О. Коваль, П. Коновальчук, Ю.-М. Козак та інші.

Політична система будь-якого суспільства функціонує в тісному взаємозв'язку з навколишнім середовищем. Соціальна реальність зумовлює структуру та особливості політичної системи, адже формування інститутів та засвоєння норм можливе лише за наявності певного типу свідомості та культури. Таким чином, релігія неодмінно буде тісно чи іншою мірою визначати конфігурацію політичної системи, адже немає суспільства, в котрому релігія зовсім не мала би впливу на населення.

Політична влада, будучи центральною категорією політичної системи, формується та функціонує під впливом великої кількості чинників. Необхідною умовою ефективного функціонування політичної влади є її легітимність. Останню можна визначити як «феномен політичного буття, що характеризує особливості взаємодії суб'єктів владних відносин, метою якої є узгодження прагнення носія влади реалізувати владний потенціал, і готовності суспільства сприйняти ці прагнення як належне» [4, с. 347]. Фактично це означає визнання суспільством можливості суб'єкта влади цю владу реалізовувати. Зрозуміло, що в умовах демократії найбільш типовим способом вираження суспільством своєї готовності приймати владу як власне владу є вибори.

Для цього дослідження ми взяли за основу типологію легітимності політичної влади Макса Вебера, що виділяє три типи легітимності: традиційний, харизматичний та раціонально-легальний. На перший погляд, традиційний тип легітимності значно більше, ніж інші, перебуває під впливом релігійного чинника, проте інші два також не позбавлені цього впливу. Нас цікавить специфіка формування кожного з виділених М. Вебером типів легітимності під впливом релігії.

Цей вплив може бути як прямим, безпосереднім та, як наслідок, легко помітним для дослідника, так і прихованим, підсвідомим. Деякі традиції в різних політичних системах можуть бути рудиментами релігійного впливу на політику на попередніх етапах розвитку політичної системи. Громадяни можуть не до кінця усвідомлювати, що саме релігія є вирішальним чинником протікання певних політичних процесів. На нашу думку, доцільно розділити типи впливу залежно від місця релігії та особливостей її включеності в політичну систему. Ми визначаємо такі чотири типи впливу, як:

- нормативний;
- формальний;
- структурний;
- метафоричний.

Нормативний. Доволі специфічними у цьому плані є політичні системи, що не пройшли процесу секуляризації, тобто в яких релігія не розділена з державою. У такому разі релігія є повноцінною частиною структури політичної системи, зокрема її нормативної підсистеми. Природно, що вона визначатиме основні умови протікання політичних процесів або буде основним інструментом підтримки наявної політичної системи. У релігійних організацій немає необхідності знаходити шляхи впливу, вони визначені на законодавчому рівні. Природно, що в таких умовах реальний вплив на політику має лише та релігія або релігії, що є визнаними як офіційні в конкретній державі.

Нормативний вплив є найстарішим з визначених нами типів впливу релігії на політичну систему. Він бере свій початок з часів, коли політика та релігія ще не існували як роздільні сфери суспільного буття. Релігійні норми тривалий час були єдиною нормативною системою, якою керувалися в урегулюванні соціальної та політичної реальності. Людина стародавнього світу не мала раціонального, наукового пояснення більшості явищ та процесів світу, що оточував її, релігія була універсальним способом пояснення для неї. Для стародавніх цивілізацій характерним було «трактування царя як втілення божества у східних народів та «сина неба», носія безособового морального закону, який керує Всесвітом, тобто простежувалася чітка тенденція приписування їм божественного походження» [1, с. 36]. Це було основним аргументом їхнього права на владу.

Традиційні суспільства тривалий час продовжували своє існування, спираючись на релігійні норми. Так, кастова система в Індії впродовж століть була основою врегулювання соціальних інтеракцій на всіх рівнях суспільного буття. І лише в останні два століття в політичній системі Індії почали відбуватися зміни, що мають на меті нівелювати наслідки кастової системи. Водночас, як констатують дослідники, «близько чотирьох п'ятих населення становлять селяни, у свідомості яких кастові традиції укорінені глибоко» [2, с. 557], а отже, політичні партії навіть в умовах демократичного політичного процес будуть орієнтуватися на це населення, тобто і далі звертатися до кастових розмежувань.

З розвитком науки роль релігії поступово зменшується, поки людство не входить в епоху раціональності, де божественне походження не є достатньою підставою для отримання та здійснення влади. Проте в деяких державах релігія і надалі залишається найважливішим регулятором суспільних відносин. Так, частина сучасних ісламських держав і досі здійснює судочинство за законами шаріату. Більше того, «деякі країни взяли курс на конкретизацію норм мусульманського права та їх закріплення в чинному законодавстві», зокрема ідеться про Пакистан, Лівію, Іран, Судан [6, с. 151].

Формальний. Вплив заснованої на релігійній традиції є формалізованим. У такому разі справа далеко не у вірі в божественне походження влади чи боже благословення, що має допомогти правителю справедливо та милосердно правити своїм народом. Монарх, будучи символом нації та неперервності традиції, повинен відповідати всім формальним традиціям, значна частина яких сформувалася у попередні етапи розвитку державності. У разі європейських держав ідеться про період Середньовіччя та Нового часу. Монархія середньовічної Європи нерозривно була зв'язана з християнством. Божественне походження влади монарха обґрунтували у своїх працях Августин Аврелій та Тома Аквінський. Водночас церква виступала основним легітимізуючим механізмом: історії відомі приклади, коли відлучення від церкви змушувало монархів змінювати свою політику. Так, Генріх IV Німецький був змушений просити Папу Римського про пробачення, Фрідріх II Гогенштауфен був змушений очолити хрестовий похід, а Генріх VIII Тюдор – створити Англійську церкву.

Звичайно, впродовж наступних століть ситуація змінилась. Реформація, а потім процеси секуляризації призвели до відходу в минуле розуміння політичної влади як легітимної через благословення бога. Таким чином, нормативний вплив на політику перетворюється на формальний, зберігаються процедури, але зміст, що за ними ховається, стає виключно символічним. Не применшуючи владу символу над людським буттям, у тому числі в політичній системі, ми усвідомлюємо, що цей вплив не такий сильний, як нормативний.

У цьому разі ми маємо на увазі притаманний для монархічної форми державного правління традиційний тип легітимності політичної влади. У таких державах упродовж століть склалися складні та комплексні традиції, що передують закріпленню права монарха

на владу. Однією з таких традицій є церемонія коронації нового монарха. Саме вона утверджує його як верховного правителя держави та надає йому повноваження здійснювати владу в її межах.

Церемонія коронації британських монархів відбувається у Вестмінстерському абатстві, де в присутності представників церкви майбутній монарх дає клятву біля вівтаря, «після цього суверен є «помазаний, благословенний та освячений» Архієпископом (мається на увазі Архієпископ Кентерберійський – *G.I.*), поки суверен сидить у кріслі короля Едуарда» [7]. Виникнення монархії як інституту в християнській традиції пов'язане з тим, що Бог наділив владою людину (історія біблійного царя Савула), а отже, кожен християнський монарх, сходячи на престол, символічно отримує право на владу від Бога через благословення представником церкви.

Монарх, звичайно, наділений в основному церемоніальними повноваженнями та не має реальної влади. Разом із тим легітимність інших владних інститутів формується через здійснення монархом своїх повноважень (монарх Сполученого Королівства призначає прем'єр-міністра, монарх Нідерландів через інститут форматора впливає на формування уряду). Таким чином, легітимність монарха є необхідною умовою легітимності всіх інститутів влади, до формування яких він має хоча б формальний стосунок.

Цікаво, що в українському суспільстві таким проявом політичної традиції є інавгураційна присяга Президента України. Згідно з Конституцією вибраний Президент присягає на Конституції України, однак традиційно, окрім неї, в церемонії використовується Пересопницьке Євангеліє. Така данина традиції є зумовленою вірою в священність клятви на Святому Письмі, а оскільки більша частина населення України – християни, має для них значення. Звичайно, тут ідеться не про монархію, не про традиційний тип легітимності політичної влади, однак ми не будемо заперечувати, що на практиці не існує чистих типів легітимності, якими їх виокремив у своїх працях М. Вебер. Для українського суспільства елемент традиції є важливим, оскільки українці як нація схильні орієнтуватися на традицію. Таким чином, на нашу думку, українці на підсвідомому рівні виправдовують існування власної держави.

Структурний. Здебільшого вплив релігії на політику не прямий, він має не просто формальний характер, але разом із тим існує та проявляється на іншому рівні. Він найбільш чітко представлений у суспільствах, котрі мають високий рівень релігійності. Наприклад, законодавчі ініціативи та реформи урядів, що не відповідають моральним нормам домінуючої в суспільстві релігії, не отримують широкої підтримки в суспільстві. Більше того, розбіжності між релігійним суспільством та вектором діяльності влади можуть призвести до кризи легітимності. Тобто влада, незважаючи на номінальне розділення держави та релігії, повинна враховувати погляди суспільства, якщо не хоче втратити його підтримку.

Разом із тим навіть у суспільствах з низьким рівнем релігійності населення його частина є віруючою тих чи інших конфесій. У демократичному суспільстві формування владних інститутів здійснюється за виборним принципом. Та частина суспільства, що є віруючою, може більшою чи меншою мірою керуватися фактором релігійності у разі вибору з-поміж кандидатів того, котрого варто підтримати. Релігійність деякими людьми розглядається як еквівалент моральності, тому під час вибору вони керуються яскраво вираженою релігійною позицією політичних партій чи кандидатів, таким чином вибираючи тих, хто відповідає їхнім моральним переконанням. Так, християнсько-демократичні партії європейських держав мають стабільний електорат та займають нішу правочентристських партій у партійних системах цих країн. Взяти хоча б до прикладу німецький ХДС-ХСС, який є найбільшою фракцією німецького парламенту, чи голланд-

ський Християнсько-Демократичний Заклик, що є членом урядової коаліції в парламенті Нідерландів.

У такому разі йдеться про раціонально-легальний тип легітимності, що базується на вірі громадян у політичну систему, її інститути та норми. Цей тип легітимності характерний для виборних інститутів політичної влади демократичних суспільств. Владі необхідна підтримка населення, оскільки в іншому разі вона може втратити свої владні позиції. Вплив релігії на формування легітимності цього типу є специфічним та певною мірою парадоксальним, адже релігія має ірраціональний характер, базується на вірі, а не на розумінні.

Так, українське суспільство має один з найвищих рівнів релігійності населення. Згідно з дослідженням Центру Разумкова, що проводилось у січні 2020 року, лише 5,6% українців вважають себе невіруючими, тоді як 8,8% не віднесли себе до жодної конфесії, а 0,7% відмовились від відповіді. У суспільстві, де майже 85% населення є віруючими, причому більшість з них визначає себе як християни (лише 0,6% респондентів віднесли себе до інших релігій/конфесій, тобто не християнських релігійних організацій) [3], вплив релігії, зокрема християнства, на громадську думку та, як наслідок, політичне життя, є потенційно високим.

Цікаво, що аналітики Центру Разумкова провели також певну кореляцію між конфесійною приналежністю опитаних ними респондентів та їх політичними вподобаннями. Якщо взяти для прикладу представників електорату партії «Європейська Солідарність», то характерною буде висока частка віруючих ПЦУ, що об'єктивно можна пояснити діями адміністрації п'ятого Президента України Петра Порошенка в сфері інституціоналізації та визнання ПЦУ, а також значна частка віруючих УГКЦ, які в основному проживають на Заході України [3]. Позиціонування Петра Порошенка як проукраїнського Президента та підтримка релігійними громадами стали важливими чинниками вибору для частини електорату.

Метафоричний. Іноді вплив релігії на легітимацію політичної влади характеризується як неусвідомлений та являє собою трансформовану форму віри. У цьому разі йдеться про зовсім не типовий вплив релігії, коли немає самої релігії, коли місце релігії посідає щось інше. Часто цим елементом буває ідеологія, що, на нашу думку, має низку спільних з релігією рис, які забезпечують можливість цієї заміни. Цей тип впливу характерний для харизматичної легітимності політичної влади, коли особистість лідера має значно більше значення, ніж традиції чи інститути та норми політичної системи.

Легітимність харизматичного типу базується на особливостях сприйняття суспільством влади, її окремих рис, що створюють необхідний для влади образ у свідомості населення. Частіше за все йдеться про апелювання до емоційного складника суспільної свідомості: страх чи захоплення дають змогу з легкістю отримувати підтримку більшості. Так, у тоталітарних та авторитарних режимах, які є класичним прикладом харизматичного типу легітимності політичної влади, формується культ особи лідера, що наближений за своєю природою до культу правителя в уже згаданих нами стародавніх цивілізаціях. Лідер не просто ставиться вище за все суспільство, його необмежена влада виправдовується його винятковими здібностями, що відповідають офіційній ідеології суспільства.

Таким чином, ми говоримо про формування сакральної політичної влади в секуляризованому суспільстві. Непохитне переконання суспільства у винятковості лідера дає змогу йому здійснювати необмежену владу, користуючись при цьому підтримкою самого суспільства. З огляду на те, що «сакралізація суб'єкта управління (вождя, жерця, шамана, князя, царя) супроводжувалася беззастережним визнанням авторитету володарюючої

персони і підпорядкуванням кожного її наказам» [5, с. 82], лідерів тоталітарних держав ХХ століття ми можемо назвати саме такими правителями.

Ідеологія в такому разі фактично виконує функцію релігії. Обидві, будучи ідейно-нормативними системами, мають схожі та відмінні риси і можуть, звичайно, існувати паралельно в суспільстві. Але якщо релігія має в своїй основі віру, тобто ірраціональний чинник (не потрібні докази воскресіння Христового і навіть нереальність воскресіння в принципі нічого не означає для віруючої людини, вона просто вірить), то ідеологія все-таки має раціонально-ірраціональний характер. В її структурі раціональними є ідеї, концепції, проте не можна стверджувати, що цінності, наприклад, є раціональними. Окрім теоретичного складника, ідеологія має яскраво виражений емоційний складник, що і виступає на перший план у тоталітарних та авторитарних державах. Державна пропаганда перетворює ідеологію на заміну релігії.

Сакралізація політичної влади означає в такому разі надання владним інститутам, які в тоталітарному режимі дуже часто вибудовані навколо особи лідера, елементів раціоналізованої священності. Лідер таким чином може керувати суспільством на власний розсуд, адже він «володіє низкою виняткових, навіть надлюдських здібностей» [8, с. 4], а суспільство підкоряється йому, адже вірить в його ідеали. Лідер перетворюється на провідника чи месію-пророка, що повинен привести суспільство до ідеологічно визначеного «світлого майбутнього» (у форматі світової революції, панування арійської раси тощо).

Чи не найцікавішим прикладом культу особи лідера нам видається культ Мао Цзедуна в КНР. В 1912 році після падіння імперії Цін (оголошення едикту про зречення від престолу останнього китайського імператора Пуї) населення Китаю не було готове до зміни світоглядної парадигми. Тривале існування незмінного імператорського устрою, що передбачало сакральний характер імператорської влади, стало підставою швидкого формування культу особи. Врешті-решт у Китайській Народній Республіці культ особи Мао Цзедуна еволюціонував (чи деградував залежно від точки зору дослідника) до тієї міри, що відданість лідеру «визначалась вже не революційними актами, здійсненими під впливом його (Мао Цзедуна – Г.І.) ідей, але здатністю цитувати його висловлювання та розміром портретів, які виносили на вулиці або вішали вдома» [9, с. 347]. Така демонстративність є ознакою гіперболічності, що своєю чергою говорить про наростання ритуалів навколо культу лідера, тобто ускладнення та формалізацію, що говорять про абсолютизацію та навіть поклоніння лідеру (аналогічне поклонінню богіві).

Таким чином, вплив релігійного чинника на легітимацію політичної влади в сучасних політичних системах можна розділити на чотири типи залежно від місця релігії в суспільстві та її включеності в політичну систему (реальних можливостей впливу на політику, формальних та неформальних): нормативний, формальний, структурний та метафоричний. Ці типи співвідносяться з різними видами легітимності політичної влади та проявляються залежно від рівня демократичності політичної системи та особливостей політичної традиції.

Список використаної літератури

1. Бліхар В. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства в європейській філософії : монографія. Львів : ЛьвДУВМ, 2013. 516 с.
2. Клименко О.А. Осмислення кастового питання в Індії: деякі аспекти. *Політологічний вісник*. 2013. Випуск 71. С. 552–562.
3. Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020 р., соціологія). Дослідження Центру Разумкова. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni>

- doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r (дата звернення: 20.08.2020).
4. Політологія. Навчальний енциклопедичний словник-довідник / за ред. Н.М. Хоми. Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. 778 с.
 5. Шипунова О., Сафонова А. Сакралізація в контексті публічної політики: архетип соціального устрою. *Публічне управління : теорія та практика* : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. 2013. Спеціальний випуск. С. 80–85.
 6. Юсеф Н. Особливості правової культури країн Близького Сходу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 147–151.
 7. Coronation. *The Royal Family*: the official website. URL: <https://www.royal.uk/coronation> (дата звернення: 20.08.2020).
 8. Marques X. Two models of political leader cult: propaganda and ritual. *Forthcoming, Politics, Religion, & Ideology*. 2018. URL: <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=289004112008112092022116109105016099025007057017006013098023066026017105009087090105005060043107058047118071068094092012015117019059007023093117007065075012098116085079034084065096082010114012100014120024097069114024019007126073119012091087115110002&EXT=pdf> (дата звернення: 20.08.2020).
 9. Meisner M.J. *Mao's China and after: a history of People's Republic*. Third edition. New York : Simon and Schuster, 1999. 587 p.

LEGITIMATION OF POLITICAL POWER THROUGH RELIGION IN MODERN SOCIETY

Halyna Penkiv

*Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

In the article there are considered the peculiarities of the influence of religion on the legitimation of political power in modern societies. A distinction is made between direct and indirect influence of religion on the political system, with direct taking place in religious societies, and indirect more characteristic of secularized political systems, where religious organizations cannot be independent actors in politics or have no significant mechanisms of influence on politics. It is determined that religion can be a factor in the formation of political tradition, unconscious manifestations of the influence of religion on the political life of society remain important for the functioning of the political system even if they had real significance in previous stages of political system development. The role of the religious factor in the formation of different types of legitimacy of political power is determined, with the typology of legitimacy of M. Weber's power taken as the basis of the analysis. Four types of influence of religion on the process of legitimation of political power are distinguished depending on the place of religion and the peculiarities of its inclusion in the political system: normative, formal, structural and metaphorical. It is determined that the normative type is characteristic of the early periods of statehood development and for the states that have not undergone the process of secularization, in particular of some modern Muslim states. An important role is given to the analysis of residual influences that form the political tradition, which is decisive for the traditional type of legitimacy of political power, corresponding to the formal type of influence. The structural influence, which appears as indirect, in democratic political regimes, where the main type of legitimacy of political power is rational-legal, is analyzed. The peculiarities of metaphorical influence and the formation of the cult of personality in totalitarian and authoritarian political regimes are traced. In addition, the specifics of formation of sacred political power in modern societies are identified.

Key words: political power, legitimation of power, crisis of legitimacy, political tradition, sacralization of political power, secularization.